

VOORWOORD

Welk voordeel heeft de mens van al zijn zwoegen, waarmee hij zich aftoet onder de zon? Het ene geslacht gaat en het andere geslacht komt maar de aarde blijft altoos bestaan. *Prediker 1:3-4*

Iedere keer weer heeft de mens gepoogd antwoord te geven op die ene, blijkbaar onvermijdelijke vraag: waartoe ben ik op aarde, wat is de zin van het leven, waar ga ik -na de dood of het einde der tijden- naar toe? Op alle plaatsen en in alle tijden heeft hij dit antwoord geformuleerd in de vorm van religieuze of filosofische stelsels: de mens werd ingebed in een universeel coördinatenstelsel waarvan de assen gevormd worden door de noties van 'tijd' en 'ruimte'. *Weltanschauungen* noemde de Duitse filosoof Wilhelm Dilthey deze pogingen het raadsel des levens op te lossen en hij probeerde de structuur die naar zijn mening aan al deze stelsels ten grondslag lag te analyseren. De basis van deze driedelige structuur wordt gevormd -en hier ontmoeten we de titel van dit nummer van *Groniek* voor de eerste keer- door wat Dilthey een 'wereldbeeld' (*Weltbild*) noemde. Op basis van dit wereldbeeld wordt -Diltheys tweede stap- de vraag naar de betekenis en zin van het leven gesteld en beantwoordt om dan tenslotte -de derde stap- te leiden tot het formuleren van een ideaal en van de grondprincipes van de praktische levenswijze.

Wat is nu dat wereldbeeld? Dilthey definieert het niet expliciet, maar het heeft te maken met de manier waarop wij de werkelijkheid ervaren en vervolgens beschrijven, vorm geven. Hoe beschrijven we dan die werkelijkheid? Er valt veel voor te zeggen, dat de mens poogt de werkelijkheid zoals hij die ervaart terug te brengen tot een aantal basisverschijnselen en -ervaringen, waarvan de essentiële die van 'ruimte' en 'tijd' zijn. Met behulp van deze basisbegrippen zal hij dan vervolgens zijn overige ervaringen proberen te beschrijven. Nu is de inhoud die aan deze beide begrippen gegeven wordt, en Dilthey was zich dat terdege bewust, sterk tijd- en plaatsgebonden en daar begint dan ook de interesse van de historicus voor deze thema's. In 1989 bracht de redactie van *Groniek* een dubbelnummer over het thema 'tijd' uit. Deze keer zal de nadruk liggen op het thema 'ruimte'.

Twee vragen zullen daarbij centraal staan. In de eerste plaats zullen we ons richten op de vraag hoe de mens in verschillende culturen en tijden zijn geografische, sociale en religieuze omgeving definieerde met behulp van ruimtelijke begrippen. Dat dit op geheel verschillende manieren gebeurde, zal geen verwondering wekken. Tegenover de ons vertrouwde exacte en op wetenschappelijke methoden en technieken gebaseerde geografische beschrijvingen (kompas, kaarten, ANWB-paddestoelen, etc.) staat bijvoorbeeld de notie van ruimte die de boeren en herders in het Occitaanse Montailou rond 1300 bezaten; een notie waarvan wij dankzij de minutieuze aantekeningen van de Inquisitie en het daarop gebaseerde boek van E. Le Roy Ladurie zo goed op de hoogte zijn. De basisbegrippen waren hier *corpus* en *domus*, lichaam en huis. Het lichaam was in de eerste plaats de maat aller afmetingen; het huis de maatstaf voor de ruimte die te groot was om in lichamelijke termen

gedefinieerd te worden. Voor geografische aanduidingen buiten de eigen (dorps)gemeenschap, de *terra*, gebruikte men niet de windrichtingen, maar de aanduiding 'in de richting van': men reisde richting bergen, richting zee, richting Toulouse.

Beide voorbeelden van geografische wereldbeelden -het moderne wetenschappelijk bepaalde, en het voor-wetenschappelijke in het middeleeuwse Montaillou- zijn voorbeelden van wat Tette Hofstra in zijn artikel over het wereldbeeld der Vikingen noemt: horizontale wereldbeelden. Maar ook het religieuze, het als bovennatuurlijk beschouwde, kan in aardse en daarmee in ruimtelijke begrippen beschreven worden. De poging van de mens in het goddelijke door te dringen om zo zekerheid in het ondermaanse leven te bereiken, wordt bijvoorbeeld in Kafka's roman *Das Schloß* in eenvoudige, en waarschijnlijk juist daardoor zeer werkzame, ruimtelijke begrippen vorm gegeven. Het aardse leven is gesymboliseerd in het dorp onder aan de berg waarop het gravelijke slot -metafoor voor het domein van de goddelijke macht- ligt. Het slot, waar over het lot van de dorpelingen beslist wordt, blijft onbereikbaar voor de zich landmeter (!) noemende aardse sterveling K.

Wat bij Kafka nog een metafoor is, dat wil zeggen het literair vorm geven aan een idee, is voor heel veel culturen deel van hun reële wereldbeeld. In zijn al eerder aangehaalde artikel over het wereldbeeld van de Vikingen maakt Tette Hofstra duidelijk dat naast het door de vele zeereizen steeds weidser wordende geografische wereldbeeld, altijd nog een vertikaal wereldbeeld blijft bestaan. Iets dergelijks geldt ook voor het wereldbeeld van de oude Egyptenaren, waarin het aardse en het goddelijke perspectief verenigd waren, zoals H. Te Velde duidelijk maakt. En daarmee komen we op de tweede vraag die in dit nummer centraal staat: de relatie tussen het ruimtelijk denken in engere zin en de plaats die dit denken inneemt binnen het grotere geheel van de werkelijkheidservaring, het wereldbeeld.

E.Ch.L. van der Vliet beschrijft in zijn artikel over de antieke geograaf Strabo niet alleen diens geografisch-beschrijvende methode, maar laat ook duidelijk zien dat het wereldbeeld zoals in Strabo's *Geografie* vorm gegeven is, een politiek karakter heeft. De vorm van het werk werd aangepast aan het doel: de geograaf vermeldde dat, wat voor de hogere bestuursambtenaar in het Romeinse Rijk van belang was. Bovendien blijkt Strabo uiting te geven aan een superioriteitsgevoel van zijn 'beschaafde' Grieks-Romeinse omgeving ten opzichte van de 'barbaarse' volken aan de rand van wat hij beschouwde als de geciviliseerde wereld.

Maar ruimtelijk denken werd en wordt niet alleen gebruikt om een breder wereldbeeld al dan niet politiek in te kleuren, maar krijgt ook binnen zo'n wereldbeeld gestalte. De wijze waarop de middeleeuwse mens de geografische aspecten van zijn reiservaringen ervoer en beschreef, wortelde bijvoorbeeld, zoals M. Gosman laat zien, in, enerzijds, het ontzag voor de goddelijke mysteriën, anderzijds in een christelijk superioriteitsdenken.

Elly Dekker laat in haar bijdrage over Christiaan Huygens' astronomische speculatiën zien hoe door de uitvinding van de telescoop en de ontdekkingen die met dit nieuwe instrument in de zeventiende eeuw werden gedaan, een heel nieuw beeld ontstond van de uitgestrektheid van de ruimte. Maar tevens leidden zij tot speculaties over de aanwezigheid van buitenaards leven.

In de bijdrage van Frank Hoenjet wordt een kunsthistorische stroming, de kunstgeografie, onder de loep genomen, die een regionaal bepaalde identiteit

van kunstvoorwerpen poogt vast te stellen. De auteur wijst op het gevaar, dat dit zou kunnen leiden tot misplaatste regionale superioriteitsgedachten.

Ook in de nog jonge Verenigde Staten speelde, zoals Egbert Brink aantoon, ruimte een belangrijke rol bij het zoeken naar en het definiëren van de eigen identiteit. Twee al spoedig met elkaar in conflict rakende noties stonden naast elkaar. Enerzijds werd de ongereptheid van de Noordamerikaanse natuur een symbool van het eigene en ook het betere karakter van de jonge staat ten opzichte van de Oude Wereld. Daar tegenover ontwikkelde zich de notie van het ingerichte landschap van de snelle modernisering, die zich uitte in een hoge waardering voor het vormgegeven landschap.

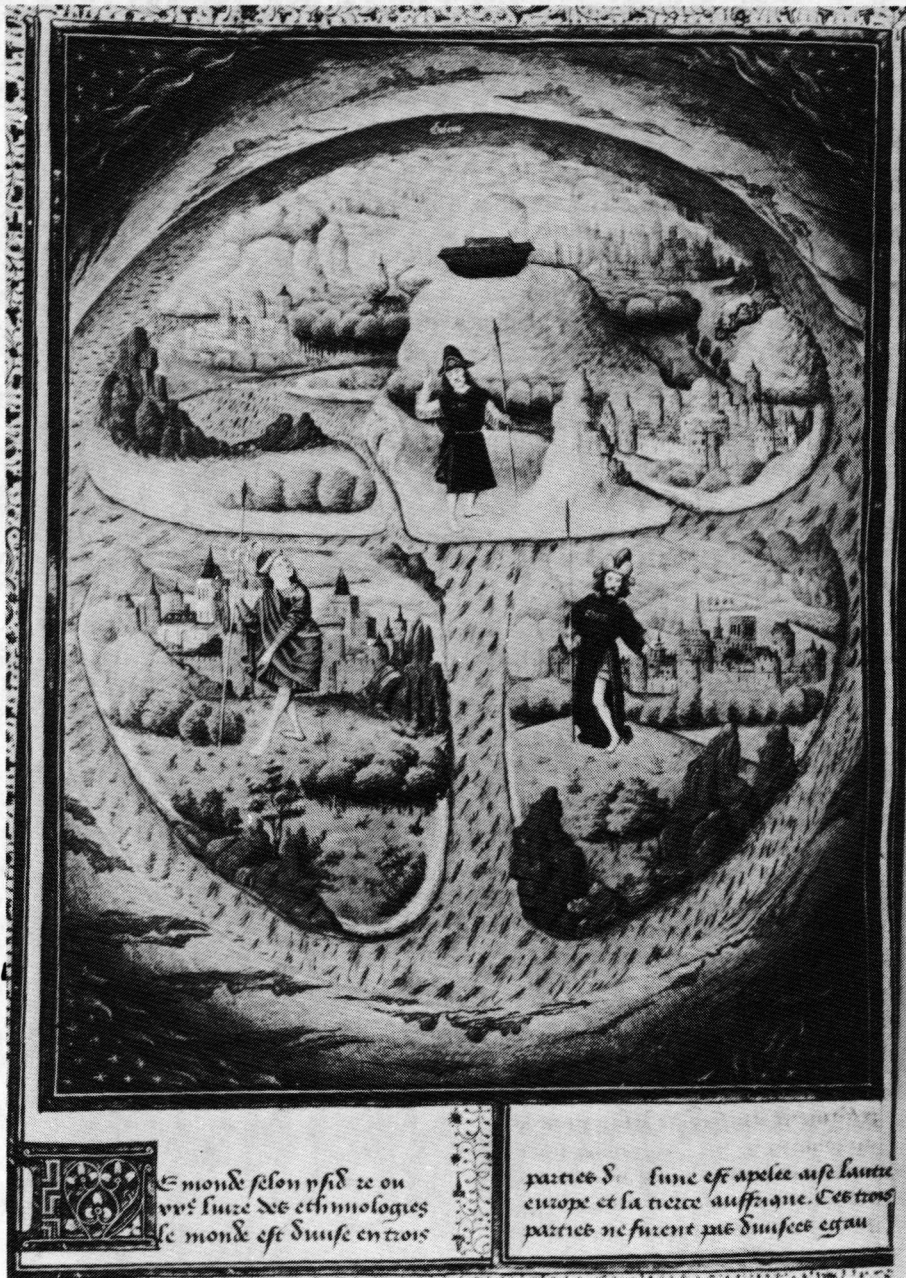
Dat geografische begrippen een politieke betekenis kunnen krijgen, wordt door Eric Storm duidelijk gemaakt aan de hand van het voorbeeld Spanje. De regionale begrippen 'Europa' en 'Afrika' werden metaforen voor wezenlijke elementen in de Spaanse politieke discussie vanaf het einde van de vorige eeuw. Bij liberalen stond 'Europa' voor vernieuwing, modernisering; 'Afrika' voor achterstand, primitiviteit. Voor de conservatieven daarentegen was 'Europa' het symbool voor de van over de Pyreneeën oprukkende moderniteit.

Ben de Pater schrijft over de relatie die vele Duitse geografen in de periode 1890-1940 legden tussen mens en maatschappij enerzijds en de omringende natuur anderzijds. Vervolgens bespreekt hij de invloed die dit denken in politiek en onderwijs in Duitsland heeft gespeeld.

Jean Kommers wijst er in zijn bijdrage over 'mythische geografie' op, dat men de geografische noties die niet-wetenschappelijk gevormd zijn -zoals bijvoorbeeld het geografisch wereldbeeld van de Australische Aborigines- pas op hun juiste merites beoordelen kan, indien men niet alleen met de inhoud van het vertelde maar ook met de vorm waarin het verteld wordt, rekening houdt. Hoeveel breder het mythisch-geografisch perspectief is in vergelijking met het moderne wetenschappelijk begrip geografie, blijkt al uit zijn definitie van het eerste: "Mythische geografie betreft de vervlechting van wereldbeeld en kennis van, opvattingen over en attitudes jegens de wereld waarin mensen leven, gepresenteerd in de vorm van mythen en opgevoerd in riten."

Hoe groot de verwarring over het begrip 'wereldbeeld' ondertussen nog altijd is, blijkt uit de bijdrage van Van Agt in het *supplement*. Daarin wordt de rol van de taal in de vorming en het verval van de ideologie van de communistische partij in de Sovjet-Unie besproken. 'Wereldbeeld' noemt Van Agt deze ideologie, maar naar de definitie van Dilthey die we aangehouden hebben in dit nummer van *Groniek* valt deze ideologie in de categorie *Weltanschauung*. Vandaar dat het artikel in het supplement staat.

De redactie wenst u veel leesplezier.

Simon Marmion, *Oecumene* (miniatur uit de vijftiende eeuw) in: Jean Mansel, *La fleur des Histoires*.